

Фокіна Вікторія Ігорівна

студентка,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

В статті узагальнено існуючі погляди на взаємозв'язок ментальності та політичної культури. Розглянутий процес самоідентифікації української політичної нації як рефлексування власної ментальності. Запропоновано механізм формування політичної культури молоді на основі дискурсивних практик.

Ключові слова: ментальність, політична культура, дискурс.

Актуальність. Українська політична нація — *tabula rasa* соціального пізнання не тільки в світі, а й в самій Україні. Сучасний політологічний дискурс стверджує, що «українська історія і реальність не тотожна ані західноєвропейській, ані російській історії та реальності» [29, с. 113]. Разом з тим Україна близька і до Західної Європи, і до Євразії (Росії), і це, в свою чергу, суттєво ускладнює аналіз вітчизняної політичної культури.

Проблема. Політична культура України лише формується. У зв'язку з цим виникає дилема: на основі якої ментальності слід її вибудовувати. Українська ментальність може розглядатися як ментальність українського етносу або нації українців, що є багатоетнічною. Постмодерністські підходи до визначеної проблематики надають можливість не тільки аналізувати становлення політичної культури, а й формувати політичну культуру новітньої української нації, насамперед шляхом дискурсивних практик.

Мета статті: означити специфіку формування політичної культури на основі української ментальності. Вона реалізується в наступних завданнях:

- Узагальнити існуючі погляди на взаємозв'язок ментальності та політичної культури.
- Розглянути процес самоідентифікації української політичної нації як рефлексування власної ментальності.
- Запропонувати механізм формування політичної культури молоді, яка активно самовизначається щодо української ментальності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Дискурс поняття «ментальність» є досить розгорнутим та суперечливим. Ментальність у різних наукових контекстах інтерпретується як національний характер, психічний склад чи психічний тип спільноти, національна психоструктура, вихідна матриця світорозуміння і світовідношення народу й у цьому сенсі його дух чи душа; і як психоповедінкові архетипи спільноти, стереотипи її духовної діяльності; і як константа групового світобачення та світореагування; і навіть як родовий інтерес спільноти в ролі

його визначального ціннісно-сміслового центра. На думку О. Я. Гуревича, «дослідник ментальності має справу не з філософськими, релігійними чи політичними переконаннями або доктринами як такими, — його турбують не теорії, а те підґрунтя, на якому вибудовуються, зокрема, й теорії. В центрі його уваги образ світу, який закладено культурою у свідомість людей певного суспільства і який перетворюється ними спонтанно, здебільшого поза контролем їхньої «буденної свідомості» [4, с. 10–11].

Формування, розвиток, задоволення інтересів і потреб політичних суб'єктів утворює сукупність поглядів, оцінок, настанов щодо політико-владних відносин. Ця сукупність набуває певної самостійності і культурно-історичної специфічності в ході політичного процесу. Більшість дослідників ідентифікують її як політичну ментальність [5]. Політична ментальність, з одного боку, є невід'ємною складовою етнокультурної ментальності певного суспільства, з іншого — виступає основою його політичної культури. Механізми формування та трансформації політичної ментальності на сьогодні вивчені недостатньо. Вони є полем міждисциплінарних досліджень вчених різних спеціальностей: психологів, соціологів, політологів. В українському науковому співтоваристві поширена думка, яку узагальнено формулює доктор соціологічних наук, професор О. А. Донченко: «В сучасній Україні на індивіда діє подвійний суперечливий інформаційний квант — вимоги влади бути «автономно-ринковими» та «злими» до життя й етнокультурна ментальність, у якій відсутні такі патерни поведінки» [6]. Зазначені моделі чи патерни соціальної поведінки зумовлені, перш за все, так званою соціетальною психікою. Соціетальна психіка — це продукт історико-культурного шляху певного соціуму, який утілює, зокрема, кліматичні, географічні, ландшафтні умови життя народів, що проживали на даній території, а також традиційні умови і форми задоволення їхніх основних потреб, взірці діяльності та поведінки в цих умовах, установки на ті чи інші реакції, певні мисленнєві та духовні спрямування [6]. Дійсно, соціетальна психіка — це своєрідний каркас, на якому вибудовуються суспільні психологія, свідомість, культура і який є ґрунтом для прийняття чи неприйняття тієї чи іншої ідеології зокрема. Це своєрідна психокультура соціуму, втілена як у предметах, текстах, мистецтві, так і в міміці, жестах, кольорах, звуках тощо. Можна навіть сказати, що це — історико-культурний словник даного соціуму, в якому ще не всі терміни (знаки, символи) дешифровані, і тому в ній зосереджений культурно-історичний потенціал певної спільноти, який корелює з колективним несвідомим [6].

Таким чином, ментальність певної спільноти через посередництво соціетальної психіки виступає основою політичної культури соціуму і забарвлює політичну діяльність, незважаючи на неусвідомлюваність цих процесів. Узагальнюючи існуючі погляди на взаємозв'язок ментальності та політичної культури, можна сказати, що від якості ментальності залежать характер і напрями політичного процесу, стабільність і демократизм політичної системи суспільства, тобто взагалі його зрілість. Зважаючи на те, що політична культура, ідеологія і політична діяльність базуються на уявленнях громадян про зв'язок їх з інститутами влади і між собою щодо

участі в управлінні державою, не дивно, що політична культура як соціальне явище виникає раніше, ніж усвідомлюються особливості ментальності певного народу. Сучасні визначення політичної культури, враховуючи як суб'єктивну, так і об'єктивну її складові, акцентують на їх діалектичній взаємодії (Г. Алмонд, С. Верба, А. Карднер, С. Вайт та інш.). В даному дослідженні ми будемо використовувати наступне визначення: політична культура — це сукупність політичної свідомості та політичної поведінки (діяльності) окремих особистостей, соціальних спільнот та політичних інститутів як суб'єктів політичного життя суспільства [5]. Національний тип політичної культури відповідає традиціям і особливостям певного етносу. Однак навіть у культурі відносно «чистого» національного типу внутрішні політичні цінності, настанови — неоднорідні. Тому теорія політичної культури широко послуговується поняттям «політична субкультура», що акцентує відмінності політичної культури певної соціальної групи. Наявність у суспільстві полярних політичних субкультур, їх велика розбіжність породжують фрагментарну політичну культуру, яка може провокувати нестабільність, елімінацію загальнонаціональних цінностей, інтересів та ідеалів, намагання вивисити над ними регіональні, групові, партійні і т. ін.

Щоб запобігти фрагментарності політичної культури суспільства, особливу увагу слід звернути на формування загальнонаціональної ідеології. Для цього треба запровадити систематизацію та концептуалізацію всього масиву політичних інтересів, очікувань, досвіду політичних відносин певних соціальних груп та держави в цілому. Витворення політичної ідеї, що здатна мотивувати українську спільноту до розкриття її соціально-політичного потенціалу, є справою невідкладного характеру. Відсутність або розпливчастість національної ідеї знижує політичну і громадянську активність суб'єктів політичного життя. Суспільство без ідеї є історично нежиттєздатним. Звісно, певна ідеологія спонукає розробляти й конкретні програми політичної діяльності, що допомагають досягти поставлених політично значущих цілей. На цьому шляху стає актуальним вироблення відповідних їм типів мислення, ментальних конструкцій та моделей політичної діяльності й життєдіяльності загалом.

Розглянемо процес самоідентифікації української політичної нації як рефлексування власної ментальності. Проблема самоідентифікації української політичної нації тісно пов'язана з феноменом національної самосвідомості [3]. Національна самосвідомість має дві сторони — ідеологічну й психологічну, і як така існує і на рівні суспільства, і на рівні особистості. Ю. Бромлей розвинув поняття етнічної самосвідомості, віднісши до нього не лише уявлення про спільність походження, а й своєрідне відображення об'єктивних ознак етносу: мову, культуру, національний характер [1]. Проте найбільш цілісного, всеохоплюючого вигляду уявлення про структуру етнічної самосвідомості набуває у Й. Вироста [2]. Національна самосвідомість, на його думку, складається з самоідентифікації окремих індивідів як членів національної спільноти. Структура національної самосвідомості особистості таким чином включає в себе три основні компоненти: образ національної спільноти загалом; типові риси члена національної спільноти

(національний автостереотип) та самообраз індивіда як члена національної спільноти.

Таким чином, можна припустити, що самоідентифікація української політичної нації буде успішно здійснена за умови позитивного забарвлення усіх трьох компонентів структури національної самосвідомості. А це на сьогодні є досить проблематичним, тому що бракує наукових знань про національну проблематику в політиці, образ національної спільноти загалом не сформований, національний автостереотип є суперечливим, а ідентифікувати себе з українською нацією більшість зважується з корисними намірами. Дійсно, сьогодні ще важко визначити, як позиціонуватиме себе Україна, тому що в ній співіснують тоталітарна і ліберальна культури мислення і дій, а орієнтація на різні системи цінностей, існування застійних явищ викликають конфронтацію у суспільстві. Загалом, аналіз досліджень з питань національної самосвідомості та національного характеру переконливо свідчить про необхідність підведення під них більш надійного емпіричного підґрунтя. Цікавим досвідом є психологічне дослідження українського національного характеру за творами художньої літератури, виконане І. В. Кривонос [9, с. 114–134]. Здійснюючи реконструкцію структури українського національного характеру, дослідниця доводить, що такі традиційно приписувані українцям риси, як егоїзм, індивідуалізм, інтровертивність, сентиментальність тощо не є системоутворюючими і відтак не можуть слугувати головними категоріями для опису українського національного характеру. І. В. Кривонос дійшла висновку, що існують дві принципово схожі за змістовим наповненням, але не тотожні за структурою версії українського національного характеру — чоловіча і жіноча. Причому традиційно приписувані жінкам ознаки домінують у чоловіків, а в жінок на перший план виходять ті, які властиві чоловікам. Відтак, має певну рацію В. Янів [13], який визначав український національний характер як фемінний. Що ж стосується змістового наповнення національного характеру, то авторка виділяє три підструктури, що представлені комплексами рис:

1. Комунікабельність — романтичність;
2. Вольовитість — волелюбність;
3. Хазяйновитість — набожність.

У таку ієрархію вони вибудовуються у чоловічому варіанті українського національного характеру. В жіночому ж третя позиція міняється місцем з першою і, таким чином, утворює традиційну європейську структуру цінностей [9]. Загалом, дослідники української ментальності підкреслюють її емоційно-почуттєвий характер, «кордоцентричність», що відносно зменшує роль раціонально-вольової компоненти у проявах національного характеру. Як відомо, таке становище зумовлене географічними чинниками та історичними перипетіями. Але можна зауважити, що такі чинники формування української ментальності, як геопсихічний та історичний, зараз поволі змінюються, і це вимагає переосмислення національних автостереотипів. Екологічна криза в Україні, тривала боротьба за державну незалежність сприяли саме активній настанові у національному менталі-

теті. Ще одна поширена думка серед дослідників стосовно того, що «культуроморфний чинник української ментальності — це послаблений вплив заходу та євразійський вплив з усталеними пасивними настановами світосприйняття» теж вимагає коректування [7]. Дійсно, сьогодні євразійський вплив слабшає, а західний посилюється. Мабуть, найцікавіший фактор становлення ментальності українців — соціальний феномен «спільноти», «малого гурту», об'єданого емоційно-почуттєво, а не «спілки», що формується на основі єдиної мети. Із цим, на думку багатьох дослідників, пов'язаний широковідомий індивідуалізм українців, що, до речі, має докорінні відмінності від європейського. Це питання вимагає окремого глибокого дослідження. Але насамперед підкреслимо спільне: індивідуалізм, якому відповідає індивідуальна форма цілепокладання, — загалом явище прогресивне [11, с. 32]. Воно є передумовою появи суб'єкта, здатного до свідомої побудови громадянського суспільства в традиціях європейського шляху розвитку. У цьому ж напрямку діють і деякі інші властивості української ментальності. Поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності прав громадян та неприпустимості насильства влади, на думку Б. Цимбалістого, не дивлячись на перипетії історичного минулого, все ж таки є інваріантною ознакою національного характеру. Українська вдача не пристосована до будь-якої форми тоталітаризму [11, с. 33]. Як свідчать провідні історики та культурні діячі М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Грушевський та ін., український народ при нагоді волевиявлення завжди був відданий послідовно демократичним формам суспільно-політичного життя.

Розглядаючи перспективи самореалізації української політичної нації, слід зазначити, що зараз Україна має можливість привести організаційні форми політичного життя у відповідність до національного характеру свого народу. У зв'язку з цим слід звернути увагу на достеменні цінності та архетипи українського менталітету. Метафора «вільна Україна» пов'язана зі специфічним сприйняттям символу «волі». Воля в українській ментальності не вичерпується волею приєднання до «спілки». Особиста воля — це воля максимального самовияву і самореалізації у «спорідненій праці» [12, с. 27]. Ніколи в українському образі світу не панувала думка, нібито всі повинні отримувати рівну долю матеріальних та духовних благ. Справедливість — це перш за все рівні соціально-правові умови для кожного, хто починає життя. А далі, оскільки існує «рівна нерівність», все залежить від конкретної людини, від її вроджених та набутих шляхом самоформування здібностей, що дають змогу розпізнати «споріднений» вид діяльності. Висока трудова етика українця виключала ідеалізацію бідності. Частіше злидар класифікувався як нероба, а не «божа людина» [11, с. 39]. Побудова держави, яка б відповідала вищезгаданим рисам ментальності, є актуальним завданням українського суспільства. Гарантія прав і захищеність історично сталої особистості в економічній, соціальній, політичній, культурній сферах — це основа державного устрою, що відповідає українській вдачі. Спираючись на традиційні моральні абсолюти та культурні цінності, синтезуючи їх з компетентністю на рівні світових наукових стандартів, можна забезпечити самоствердження національного менталітету, державну само-

реалізацію України, причому український етнос як лідер нації повинен гарантувати вільний розвиток культур всіх етносів в державі, взаємодію їх ментальних здобутків.

Механізм формування політичної культури молоді, яка активно самовизначається щодо української ментальності, на наш погляд, повинен розроблятися враховуючи здобутки дискурсивних практик. Для успішної реалізації цього проекту варто враховувати, що спосіб конструювання соціальної реальності — це, насамперед, фіксація значень, що змінюють існуючі дискурси, а через них впливають на організацію суспільства [8]. Можна припустити, що політична культура в результаті динаміки ментальності буде залежати від творчого синтезування суб'єктами політичного процесу символів та міфологем, існуючих на рівні колективних уявлень про Україну. Як свідчать соціологічні дослідження, в Україні з її перехідним станом суспільної свідомості й різницею в культурних уподобаннях регіонів склад символів досить еклектичний і засвідчує нестійкість еталонних цінностей та осіб, а отже — засад групової ідентифікації [14]. У дискурсивних практиках політичної ментальності сучасної української молоді метафори і символи такі ж амбівалентні, як культурна самосвідомість, зміст якої вони оприявнюють. У зв'язку з цим актуальним є діалог, комунікація й конвенція як механізми формування політичної культури молоді. Моделювання необхідної системи знань і процесів комунікації, які забезпечували б створення й розуміння дискурсу політичної ментальності, вивчення його інтенціональних основ є, на наш погляд, провідним механізмом підвищення політичної культури української нації. Політична культура може формуватися в дискурсивних процесах: ідентифікуючись із тією або іншою суб'єктною позицією в структурі дискурсу, його учасник набуває досвіду бачення української реальності в різних ракурсах. У процесі створення нових дискурсів суб'єкт діє як агент культурних та соціальних змін і це сприяє визначенню його етнокультурної ідентичності.

Практичною розробкою зазначених вище положень може бути дискурсивна практика, пов'язана з різними поглядами на українську ментальність (від замилювання до відрази), зафіксованими в текстах. Ми пропонуємо респондентам дати власні коментарі до фрагментів дискурсу, які належать різним авторам-антагоністам стосовно сучасного стану та майбутнього України. Письмові коментарі, які ми отримуємо, будуть проаналізовані шляхом дискурс-аналізу. В результаті цього ми зможемо з'ясувати, як через посередництво мови сконструйовані етнополітичні ідентичності учасників дослідження. Ми плануємо скористатися наступними критеріями опрацювання текстів [8, с. 146]: по-перше, ставлення коментатора до автора тексту (інтеракційний контроль), по-друге, підбір слів (особливо метафор, символів), по-третє, синтаксичне оформлення речень. Останній критерій конкретизується в транзитивності та модальності. Транзитивність в центр уваги ставить зв'язок подій та процесів, описаних у тексті, з суб'єктами та об'єктами. Так, наприклад, використання пасивного залогу може свідчити про «звільнення» агента події від відповідальності. Іще одна лінгвістична особливість, яка зменшує агентивність (значущість агента дії) і підкреслює

результат — номіналізація (іменникова форма замінює дієслівну). Аналіз модальності висловлювання з'ясовує ступінь залученості мовця у власний вислів. Обрана модальність справляє вплив на дискурсивну структуру соціальних відносин [8, с. 148]. Особливо це стосується дискурсу представників ЗМІ та політичних еліт. Таким чином, запропонувавши студентській молоді, яка отримує гуманітарний фах, відрефлексувати різні погляди на українську ментальність, ми очікуємо оприявлення в їх коментарях не тільки власної позиції, але й неусвідомлених змістів, які формують настанови щодо політичної активності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українська ментальність як основа політичної культури України на сьогодні є скоріше перспективним проектом, ніж реальністю, по-перше, тому що уявлення про новітню українську ментальність є досить суперечливим, а по-друге, тому що політична культура в Україні лише формується. На фоні цих реалій слушно розглядати процес самоідентифікації української політичної нації як рефлексування власної ментальності. Для цього нами запропоновано механізм формування політичної культури молоді, яка активно самовизначається щодо української ментальності, на основі дискурсивних практик. В перспективі можливі дискурс-аналітичні дослідження в групах, які сформовані представниками різних поглядів на зміст і розгортання потенціалу української політичної нації.

Список використаних джерел

1. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. — М., 1987.
2. Вирост Й. С. Національна самосвідомість: проблеми визначення й аналізу // Філософ. та соціолог. думка. — 1989. — № 7. — С. 11–19.
3. Гнатенко П. И. Национальный характер. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1992.
4. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов». — М.: Наука, 1993, — 240 с.
5. Дилигенский Г. Как изменить политическую культуру общества? // Мировая экономика и международные отношения. — 1990. — № 2, С. 51–58.
6. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
7. Дяченко В. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. — К.: Наука, 1993. — 215 с.
8. Йоргесен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. — 2-е изд., испр./ М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс; [под ред. А. А. Киселевой; пер. с англ.]. — Х.: Гуманитарный Центр, 2008. — 352 с.
9. Кривонос І. В. Структура українського національного характеру: досвід реконструювання за творами художньої літератури // Проблеми політичної психології та їх роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського. — К.: Міленіум, 2007. — Вип. 5–6. — 336 с. С. 114–134.
10. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія/За заг. ред. А. І. Кудряченка. — К.: НІДС, 2007. — 396 с.
11. Українська душа. — К.: Фенікс. — 126 с.
12. Фурман А. Психокультура української ментальності. — К.: Либідь. — 197 с.
13. Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України // Мандрівець. — 1994. — № 1. — С. 45–57.
14. Яремчук О. В., Фокіна В. І. Формування політичної ментальності молоді: дискурсивні практики // Психологічні перспективи. — 2010. — Вип. 16, с. 308–320.

В. И. Фокина

студентка,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА МОЛОДЕЖИ В ДИСКУРСЕ
УКРАИНСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ**

Резюме

В статье обобщены существующие взгляды на взаимосвязь ментальности и политической культуры. Рассмотрен процесс самоидентификации украинской политической нации как рефлексия собственной ментальности. Предложен механизм формирования политической культуры молодежи на основе дискурсивных практик.

Ключевые слова: ментальность, политическая культура, дискурс.

V. Fokina

student,

Odessa National University named after I. I. Mechnikov

**YOUTH'S POLITICAL CULTURE IN DISCOURSE OF UKRAINIAN
MENTALITY**

Summary

The paper summarizes the current views on the relationship of mentality and political culture. The process of self-identification of the Ukrainian political nation as reflexing of own mentality. The mechanism of formation of the political culture of youth on the basis of discursive practices.

Key words: mentality, political culture, discourse.